

บทบาทของพระพุทธเจ้าในการเผยแผ่ธรรม*

BUDDHA'S ROLE FOR THE PROPAGATION OF DHARMA

วันชาติ ชาญวิจิตร

Wanchat Chanwichit

ประยงค์ แสนบุราณ

Prayong Saenpuran

มหาวิทยาลัยขอนแก่น

Khon Kaen University, Thailand

E-mail: Wanchatchan@gmail.com

บทคัดย่อ

บทความนี้มีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษาความหมายของบทบาทและการเผยแผ่ธรรม หลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าที่ถูกนำมาเผยแผ่ ตลอดจนบทบาทของพระพุทธเจ้าในการเผยแผ่ธรรม เพื่อชี้ให้เห็นการบำเพ็ญประโยชน์แก่ชาวโลกของพระองค์ พบว่า บทบาทหมายถึง การแสดงออก ท่าที พฤติกรรมหรือภาระหน้าที่ของบุคคลตามสถานภาพในสังคม การเผยแผ่ หมายถึง การประกาศ หรือการทำให้ขยายออกไป บทบาทในการเผยแผ่ธรรม จึงหมายถึง พระพุทธเจ้าทรงทำหน้าที่ประกาศ หรือแสดงธรรมให้เป็นที่ประจักษ์แก่ชาวโลก เมื่อพิจารณาหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าที่ถูกนำมาเผยแผ่ ทรงตระหนักถึงลักษณะสำคัญของหลักคำสอนที่มีความยาก และลักษณะพื้นฐานของบุคคล ที่มีผลต่อการบรรลุธรรมเปรียบกับดอกบัวที่มี 4 เหล่า ทรงตระหนักถึงการเลือกบุคคล ธรรมที่แสดง และผลลัพธ์ที่จะเกิดขึ้นจากการแสดงธรรม ประโยชน์สูงสุดจึงเกิดต่อบุคคลที่ได้รับธรรม สำหรับบทบาทของพระพุทธเจ้าในการเผยแผ่ธรรม ทรงแสดงบทบาทสำคัญ 2 ประการ คือ การเผยแผ่ธรรมตามแนวพุทธจริยา ทรงเผยแผ่ธรรมเพื่อประโยชน์ 3 ประการ คือ โลกัตถจริยา ญาติัตถจริยา และพุทธัตถจริยา ในฐานะของศาสดาทรงปฏิบัติหน้าที่ในการส่งเคราะห์ต่อโลก ถือเป็นพระจริยวัตรที่ปฏิบัติต่อโลกตลอด 45 พรรษา นอกจากนี้ทรงวางแนวทางในการเผยแผ่ธรรมแก่เหล่าสาวก โดยกำหนดเป้าหมายหรือนโยบายในการเผยแผ่ธรรมให้แก่พระสงฆ์ หรือผู้ทำหน้าที่เผยแผ่ธรรมต้องพิจารณา และคุณสมบัติของผู้เผยแผ่ เพื่อกำหนดแนวทางที่เหมาะสมในการเผยแผ่ บทบาทของพระพุทธเจ้าในการเผยแผ่ธรรม จึงเป็นแบบแผนของพระสงฆ์สมัยพุทธกาลและพระสงฆ์ในปัจจุบัน

คำสำคัญ: บทบาท, พระพุทธเจ้า, การเผยแผ่ธรรม

---

* Received 21 January 2020; Revised 29 February 2020; Accepted 29 February 2020

Abstract

This article aims to study the meaning of roles and propagation. The Buddha's words of the Buddha that were propagated as well as the role of Buddha in the propagation of Dharma. In order to point out the service to the world of the Buddha, it is found that the role refers to the expression, behavior, or obligation of the person according to the status of the society. The propagation means announcement or extension. Therefore, the role of Dharma propagation means the Buddha is responsible for preaching or showing the Dharma to the world citizen. When considering Buddha's words that were propagated, he realized to the difficulty and the basic of person characteristics that effects of the Dharma attainment as the lotus has four groups (the four types of people) and awareness for selection of the Dharma shown and the results of the Dharma. The maximum benefit is therefore received to those receiving justice. For the role of the Buddha in the propagation of Dharma, his highness played two important roles: the propagation of Dharma according to the Buddha's conduct. The Buddha's conduct, functions or services (Buddha-cariyā) for three purposes: Lokattha-cariyā, Nītattha-cariyā and Buddhāttha-cariyā, as the name of master, he performed duties in relief to the world. This is a duties that treats to the world along with 45 Phansa (period of three lunar months during the rainy season). In addition, the guidelines for the propagation of the disciples by setting goals or policies for propagation of Dharma to the monks or missionaries to consider and the qualifications of the missionaries for setting the appropriate way of propagation. The role of the Buddha in the propagation of dharma should be a pattern of Buddha's lifetime and the Buddhist monk in present time.

Keywords: Role, Buddha And Propagation Of Dharma

บทนำ

บริบททางสังคมในอินเดียสมัยพุทธกาลสะท้อนให้เห็น สภาพชีวิตของผู้คนในแ่งมุมที่หลากหลาย คนพวกหนึ่งกำลังรุ่งเรืองด้วยอำนาจวาสนา และกำลังเฟลิดเฟลินมัวเมากับทรัพย์สมบัติและความสุขทางวัตถุต่าง ๆ (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), 2552) ในขณะเดียวกัน มนุษย์จำนวนไม่น้อยเริ่มตั้งคำถามกับการแสวงหาความสุขจอมปลอมทางโลก จากสภาพเศรษฐกิจที่มีความยากจนบีบคั้นและสภาพสังคมที่แบ่งชนชั้นวรรณะ มีการดูหมิ่นเหยียดหยาม

เอารัดเอาเปรียบ (दनัย ไชโยธธา, 2538) ศีลธรรมเสื่อม มนุษย์เต็มไปด้วยราคะ โทสะ และโมหะ ในสังคมมนุษย์เต็มไปด้วยความทุกข์ เพราะมนุษย์เบียดเบียนกันเอง (เดือน คำดี, 2534) ทำให้คนอีกกลุ่มหนึ่งเกิดความเบื่อหน่ายในชีวิตที่เต็มไปด้วยความทุกข์ (दनัย ไชโยธธา, 2538) การดำเนินชีวิตภายใต้ความรู้สึกไม่ปลอดภัย ขาดความอบอุ่นทางจิตใจ เมื่อมนุษย์ขาดที่พึ่งทางจิตวิญญาณ จำเป็นต้องยึดถือเอาผู้ค้นพบสัจธรรมและสัจธรรมเป็นที่พึ่งทางใจ (คุณ โทชนันท์, 2537)

ครั้นเมื่อเจ้าชายสิทธัตถะตรัสรู้อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณและได้รับขนานพระนามว่า “พระพุทธเจ้า” ทรงตั้งพระทัยที่จะ “หมุนวงล้อแห่งธรรม” พระองค์เริ่มงานประกาศศาสนา เมื่อมีพระชนมายุ 35 พรรษา และปฏิบัติหน้าที่ตลอดระยะเวลา 45 พรรษา จนกระทั่งดับขันธปรินิพพาน (พระมหาอดิสร ธิรสีโล, 2552) วิถีชีวิตของผู้คนในสังคมอินเดียโบราณ ได้รับการสั่งสอน และชี้แนะ แนวทางไปสู่แสงสว่าง คำสอนของพระพุทธองค์เปรียบเสมือนแสงเทียนที่จุดประกายความสว่างให้แก่ชีวิต ทรงเป็นผู้ค้นพบพระสัจธรรม แล้วทรงนำมาสั่งสอน (ส. ศิวลักษณ์, 2542) วงล้อแห่งธรรมของพระพุทธองค์ จึงได้เคลื่อนออกไปทั่วสารทิศ เพื่อปลดปล่อยความไม่รู้ อันเป็นรากฐานแห่งความทุกข์ของสัตว์โลก ดังนั้นผู้ที่เข้าถึงธรรมของพระพุทธเจ้าจึงเป็นผู้ที่หมดกิเลสทั้งปวง ธรรมจึงเป็นเครื่องมือในการสงเคราะห์โลก ธรรมเป็นเครื่องมือสำหรับทำความพ้นทุกข์ (พุทธทาส อินทปัญโญ, 2555)

ตั้งแต่กาลในการเผยแผ่ธรรม ในฐานะของศาสดาของพระพุทธศาสนา เมื่อทรงฝึกฝนจนพระปัญญาคุณขึ้นถึงขีดสูงสุด ทรงรู้แจ้งโลกและทรงสามารถช่วยสรรพสัตว์ให้พ้นจากทุกข์ (ส. ศิวลักษณ์, 2542) ด้วยพระดำริที่จะเผยแผ่ธรรมเพื่อช่วยสัตว์โลก พระพุทธเจ้าได้ตรัสถึงบทบาทหน้าที่ในการอบรมสั่งสอนธรรมแก่สัตว์โลกทั้งหลาย ธรรมเป็นเครื่องสงเคราะห์ เป็นเหมือนหัวเพลลาที่ตรึงรถไว้ (อง.จตุกก. 35/32/117) (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2525) หากปราศจากธรรมก็เหมือนรถที่ไม่มีหัวเพลลาไม่สามารถแล่นไปได้ วงล้อแห่งธรรมจึงช่วยค้ำจุนชีวิตเอาไว้ตลอด 45 พรรษา ในการประกาศธรรมมีพระธรรมวินัยที่รวบรวมไว้ 84,000 พระธรรมขันธ์ แบ่งเป็นพระวินัย 21,000 พระธรรมขันธ์ พระสูตร 21,000 พระธรรมขันธ์ และพระอภิธรรม 42,000 พระธรรมขันธ์ อันเป็นหลักปฏิบัติที่พุทธบริษัทต้องยึดปฏิบัติตาม (ประยงค์ แสนบุราณ, 2559) หลักธรรมเหล่านี้มิได้ทรงสร้างขึ้นมาจากมโนภาพหรือจินตนาการใด ๆ แต่เป็นประสบการณ์ที่เกิดจากการปฏิบัติที่พระองค์ทรงได้พิสูจน์แล้ว (เดือน คำดี, 2534) เมื่อทรงค้นพบสัจธรรมเหล่านี้ ทรงมีความปรารถนาดีต่อสัตว์โลกทั้งหลายได้หลุดพ้นจากความทุกข์

บทบาทของพระพุทธเจ้าในฐานะของศาสดาจึงมีความสำคัญ เพราะเป็นต้นแบบแก่พระสงฆ์สมัยพุทธกาล จากพุทธจริยา 3 ประการ สะท้อนให้เห็น พระจริยาหรือการบำเพ็ญประโยชน์ของพระพุทธเจ้าที่มีต่อโลก พระญาติตามฐานะ และตามหน้าที่ของพระพุทธเจ้า (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2546) เป็นการแสดงออกในการเผยแผ่ธรรมเพื่อประโยชน์แก่โลก ทรงปฏิบัติหน้าที่สงเคราะห์สัตว์โลกด้วยพระเมตตา นอกจากนี้หลักคำสอนที่

ถูกนำมาเผยแพร่ยังชี้ให้เห็น พื้นฐานพุทธวิธีในการสืบทอดพระพุทธศาสนา ถือเป็นงานสำคัญที่ทรงปฏิบัติเป็นพุทธกิจ ตลอดจนทรงวางแนวทางในการเผยแผ่ธรรมแก่พระสงฆ์สาวก ใช้พระธรรมเป็นเครื่องมือในการขัดเกลาจิตวิญญาณ ทรงตรัสสั่งเหล่าสาวกให้ปฏิบัติตามคำสอน แสดงธรรมเพื่อปิดประตูอบาย เปิดประตูสวรรค์ ให้บรรลุมรรคและผล เมื่อการทำงานที่พึงทำ ทำเสร็จแล้ว ก็จึงบำเพ็ญประโยชน์ผู้อื่นเกิด (ขุ.พุทธ. 73/52/6) (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2525) พระสงฆ์ต้องเข้ามามีบทบาทในการสงเคราะห์โลก เพื่อช่วยเหลือ และแก้ทุกข์ ตลอดจนอบรม และสั่งสอนประชาชน กำหนดแนวทางในการปฏิบัตินำไปสู่การพ้นจากทุกข์ การเผยแผ่พระพุทธศาสนาสมัยพุทธกาล พระสงฆ์ถือเป็นผู้นำสำคัญในการเผยแผ่ เพราะเป็นส่วนหนึ่งของพระรัตนตรัยและพุทธบริษัท (เสฐียร พันธงศรี, 2526) โดยอาศัยหลักธรรมคำสอนและพุทธวิธีในการเผยแผ่ธรรมมาจากพระพุทธเจ้า ในการศึกษาบทบาทดังกล่าวจะชี้ให้เห็น การแสดงบทบาทในการเผยแผ่ธรรมของพระองค์ และการวางแนวทางในการเผยแผ่ธรรมให้แก่เหล่าสาวก ถือเป็นนโยบายสำคัญต่อการเผยแผ่พระพุทธศาสนาสืบมาจนกระทั่งปัจจุบันนี้

ดังนั้นผู้เขียนจึงศึกษาวิเคราะห์ความหมายของบทบาทและการเผยแผ่ธรรม หลักคำสอนที่ถูกนำไปใช้เผยแผ่ธรรมมีลักษณะอย่างไร ตลอดจนบทบาทของพระพุทธเจ้าในการเผยแผ่ธรรมมีลักษณะอย่างไร และให้แนวทางในการเผยแผ่ธรรมแก่พระสงฆ์สมัยพุทธกาลไว้อย่างไร บทความนี้จึงเป็นกรอบพื้นฐานในการศึกษาบทบาทด้านการเผยแผ่ธรรมของพระพุทธเจ้าที่มีต่อพระสงฆ์สมัยพุทธกาลและพระสงฆ์ไทยในปัจจุบันและอนาคต

ความหมายของบทบาท

คำว่า “บทบาท” ถูกใช้ในแวดวงวิชาการในหลายแง่มุม (Rocheblave-Spenlé, A. M, 1972) ด้วยความพยายามในการอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างตัวบุคคลกับคนอื่น ๆ ในสังคม (Phillips, S. B, 1969) อีกทั้งในปัจจุบันมีการศึกษาบทบาทในมิติต่าง ๆ ซึ่งมีความเชื่อมโยงกับศาสตร์ที่หลากหลาย ดังปรากฏผลงานของนักวิชาการต่างประเทศและในประเทศ ให้ความสนใจอธิบายแนวคิดเกี่ยวกับบทบาทอย่างแพร่หลาย (Biddle, B.J, 1986) คำว่า “บทบาท” ในภาษาไทย สอดคล้องกับคำว่า “Role” ในภาษาอังกฤษ บางครั้งถูกเรียกว่า “บทบาททางสังคม” (Social role) (Broom, L., & Selznick, P, 1968) หรือ “ทฤษฎีบทบาท” (Role theory) (Scott, J., & Marshall, G. (Ed.), 2009) บทบาทจึงเป็นองค์ประกอบสำคัญของโครงสร้างทางสังคม (Social structure) (Schaefer, T.R, 2004)

พจนานุกรมไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน ให้ความหมายของบทบาท คือ “การทำหน้าที่ที่กำหนดไว้ เช่น บทบาทพ่อแม่ บทบาทครู” (ราชบัณฑิตยสถาน, 2546) ซึ่งเป็นการนิยามความหมายอย่างกว้างๆ บ่งถึงหน้าที่ของแต่ละบุคคลในสังคม บทบาท จึงหมายถึงหน้าที่ของแต่ละบุคคล แนวคิดของบทบาทจะถูกกำหนดด้วยสิทธิและหน้าที่ตามที่บุคคลนั้น ๆ ได้ดำรงตำแหน่งต่าง ๆ ตามสถานภาพทางสังคม (สุภัตรา สุภาพ, 2545)

Jonathan H. Turner นักสังคมวิทยาให้นิยามบทบาทไว้ว่า “บทบาท คือ พฤติกรรมของบุคคลดำรงตำแหน่งตามสถานภาพ เช่นเดียวกับการที่บุคคลคำนึงถึงบุคคลอื่น และขอบเขตของบทบาทจะขึ้นอยู่กับบรรทัดฐาน และสัญลักษณ์ทางวัฒนธรรมอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องกับสถานการณ์นั้น ๆ” (Turner, H. J, 1994)

ในขณะเดียวกัน Robert Bierstedt เห็นว่า “บทบาท คือ สิ่งที่แต่ละคนจะอยู่ในสถานภาพที่เขาครอบครอง” (Bierstedt, R, 1957)

ส่วน สนธยา พลศรี ได้ขยายแนวคิดเกี่ยวกับบทบาทไปสู่ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลและสังคม “บทบาท หมายถึง หน้าที่ของบุคคลตามสถานภาพหรือตำแหน่งฐานะที่ตนดำรงอยู่ บทบาทจึงเป็นกลไกอย่างหนึ่งของสังคมที่ทำให้คนอยู่ร่วมกันสามารถสร้างระบบความสัมพันธ์ต่อกันได้อย่างเป็นระเบียบเรียบร้อย” (สนธยา พลศรี, 2545)

ในขณะที่ Ralph Linton นักมานุษยวิทยาได้ให้ความหมายของบทบาทที่เป็นลักษณะของสัญลักษณ์ที่สัมพันธ์กับสถานภาพ ไว้ว่า “บทบาทเป็นสัญลักษณ์ที่แสดงให้เห็นลักษณะพลวัต (Dynamic) ของสถานภาพ ซึ่งแต่ละบุคคลจะถูกกำหนดสถานภาพและการครอบครองสถานภาพ โดยมีความสัมพันธ์กับสถานภาพอื่น ๆ เมื่อบุคคลใช้สิทธิและหน้าที่ซึ่งประกอบกันขึ้นเป็นสถานภาพ เขากำลังกระทำตามบทบาท” (Linton, R, 1936)

จากแนวคิดในข้างต้น ทำให้ชี้ให้เห็นบทบาทที่ถูกกำหนด ภายใต้อำนาจบรรทัดฐานทางสังคมที่สัมพันธ์กับสถานภาพของบุคคล บทบาทจะถูกนิยามภายใต้โครงสร้างทางสังคม ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งในการกำหนดการกระทำของบุคคลที่สอดคล้องกับตำแหน่งในสังคม (Biesanz, J. & Biesanz, M, 1969) เช่น สถานภาพเป็นครู มีบทบาท หน้าที่ในการสอนนักเรียน เป็นต้น ดังนั้น บทบาท จึงหมายถึง การแสดงออก ท่าที พฤติกรรม หรือ ภาระหน้าที่ของบุคคลที่ต้องปฏิบัติตามสถานภาพที่ได้ครอบครองอยู่

ความหมายของการเผยแผ่ธรรม

แนวคิดเกี่ยวกับบทบาทชี้ให้เห็นว่า บทบาท คือ การแสดงออก ท่าที ที่สอดคล้องกับสถานภาพ ซึ่งเป็นที่มาของหน้าที่และความรับผิดชอบ (Goffman, E, 1961) ตามหลักธรรมคำสอนของพระพุทธองค์การเผยแผ่ธรรมถือเป็นหน้าที่และความรับผิดชอบที่ทรงปฏิบัติอยู่ทุกวัน พระพุทธเจ้าในฐานะของศาสดา ทรงค้นพบพระธรรมเหล่านี้ในวันที่ตรัสรู้ ซึ่งมีอยู่ในธรรมชาติ จึงนำความเป็นจริงนั้นมาเปิดเผยแก่สัตว์โลก (ประยงค์ แสนบุราณ, 2559)

พจนานุกรมไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน นิยามความหมายของเผยแผ่ไว้ว่า “เผยแผ่ หมายถึง การทำให้ขยายออกไป ขยายออกไป เช่น การเผยแผ่พระศาสนา” (ราชบัณฑิตยสถาน, 2546) คำว่า “เผยแผ่” หมายถึง การเปิดเผยสิ่งที่ถูกปกปิดอยู่ให้คนได้รู้ได้เห็น เผยแผ่จึงเป็นการเปิดเผยบางสิ่งบางอย่างให้แก่ผู้อื่นได้รู้ (กุศล โพธิ์สุวรรณ, 2556)

ส่วนคำว่า ธรรม หมายถึง คุณความดี เช่น เป็นคนมีธรรมะ เป็นคนดีมีศีลธรรม, คำสอนในพระพุทธศาสนา เช่น แสดงธรรม ฟังธรรม ธรรมะของพระพุทธเจ้า หลักประพฤติปฏิบัติในศาสนา เช่น ปฏิบัติธรรม ประพฤติธรรม (ราชบัณฑิตยสถาน, 2546) ธรรมในบริบทของบทความนี้ถูกใช้ไปถึง คำสอนหรือธรรมะของพระพุทธเจ้า

สำหรับ “การเผยแผ่ธรรม” หรือ บางครั้งอาจจะเรียกว่า “การเผยแผ่ศาสนธรรม” จึงหมายถึง การเผยแผ่คำสอนของพระพุทธองค์ออกไปสู่สัตว์โลกทั้งหลายได้ทราบ ในทุกวิธีโดยไม่ขัดต่อพระธรรมวินัย ให้ประชาชนมีความรู้และความเข้าใจในหลักธรรม และนำไปปฏิบัติในชีวิตประจำวัน (กรมการศาสนา, 2535) ดังนั้นบทบาทในการเผยแผ่ธรรม จึงเป็นการแสดงออกหรือหน้าที่ในการประกาศ หรือแสดงธรรม อันเป็นคำสอนของพระพุทธเจ้าไปสู่สัตว์โลกทั้งหลาย

หลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าที่ถูกนำมาเผยแผ่

ในประเด็นนี้ผู้เขียนพยายามชี้ให้เห็น หลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าที่ถูกนำมาเผยแผ่ ทรงเริ่มต้นในการแสดงธรรมอย่างไร ซึ่งเมื่อย้อนกลับไปพิจารณาจากพุทธประวัติ พบว่าหลังจากที่ได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ทรงตระหนักถึงความลึกซึ้งของพระธรรม ในขณะที่สัตว์ทั้งหลายยังคงยึดติดกับกิเลสอยู่ พระองค์จึงปรารถนาจะปลดปล่อยความทุกข์ให้บังเกิดแก่สัตว์ทั้งปวง (ที.ม.อ. 13/144) (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2525)

เมื่อทรงรู้แจ้งในสัจธรรมของโลกและชีวิตด้วยพระปัญญาญาณ ในขณะที่สัตว์โลกทั้งหลายยังเต็มไปด้วยความทุกข์ยาก ผู้คนจำนวนมากมายังไม่รู้ว่าจะหาทางออกได้อย่างไร ทรงสงสารจึงตัดสินใจแสดงธรรม (บุญมี แท่นแก้ว และคณะ, 2538) ทรงตระหนักว่ามีเพียงธรรมเท่านั้น ที่จะเป็นหนทางสว่างแห่งปัญญาและนำไปสู่ความสุขที่แท้จริง ทรงดำริที่จะสงเคราะห์ต่อโลกด้วยการบำเพ็ญประโยชน์แก่ผู้อื่น พบว่า จุดเริ่มต้นในการเผยแผ่ธรรมของพระองค์ ทรงพิจารณาภายใต้เงื่อนไขสำคัญในเบื้องต้น คือ ความยากของธรรม และพื้นฐานของแต่ละบุคคลไม่เหมือนกัน เงื่อนไขนี้จึงกลายเป็นความกังวลในการแสดงธรรมโปรดแก่สัตว์โลก (สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, 2557) ดังคำอธิบายดังนี้

1. ความยากของธรรม หลังจากที่ได้ตรัสรู้ทรงมีพระประสงค์อย่างแรงกล้าที่จะโปรดแสดงธรรมต่อสัตว์โลกทั้งหลาย แต่เมื่อครั้งพิจารณา ทรงพบว่า ธรรมคือสัจจะ ธรรมที่ค้นพบนั้นทวนกระแสโลก จึงยากจะเข้าใจได้ ดังปรากฏในอรรถกถา มหาปทานสูตร ความตอนหนึ่งอธิบายลักษณะของธรรมไว้ว่า “ธรรมเป็นเรื่องบุคคลเห็นได้ยาก คือ ไม่สามารถเห็นได้ง่าย เนื่องจากธรรมมีความลึกซึ้ง ธรรมที่รู้ได้ยาก บุคคลจึงตรัสรู้ได้ยากตามไปด้วย” (ที.ม.อ. 13/141) (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2525) ทรงเกิดความวิตกกังวลในการแสดงธรรม ทรงพิจารณาถึงธรรมว่าเป็นคุณอันลึก ยากที่บุคคลผู้ยินดีในกามคุณจะตรัสรู้ตามได้ (สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, 2557) ด้วยเหตุผลนี้ทรงพิจารณาถึงลักษณะของ

บุคคล เพื่อจะทรงโปรดด้วยการแสดงธรรม จึงเป็นเงื่อนไขปฐมเหตุของการเผยแผ่ธรรมของพระพุทธองค์

2. พื้นฐานของแต่ละบุคคลไม่เหมือนกัน เมื่อทรงพิจารณาลักษณะของพระธรรมไม่ว่าจะเข้าใจโดยง่าย พื้นฐานของบุคคลยังมีส่วนสำคัญต่อการบรรลุธรรม บุคคลไม่เพียงแต่ลักษณะทางกายภาพที่แตกต่างกัน พระพุทธองค์ทรงคำนึงถึงลักษณะภายใน อันหมายถึงจิต คนมีจิตต่าง ๆ กัน จึงต้องใช้วิธีการสอนต่างกันลักษณะคำสอน ก็ย่อมมีต่างกันไปด้วย (บุญมี แท่นแก้ว และคณะ, 2538) เมื่อย้อนกลับไปพิจารณาด้วยพระปัญญาญาณ ทรงทราบว่าบุคคลในโลกมีอยู่หลายประเภท พวกที่มีกิเลสเบาบาง พวกที่มีกิเลสหยาบ พวกที่สอนได้ และสอนไม่ได้ พวกที่รู้ได้ และรู้ไม่ได้ จึงทรงเปรียบเทียบบุคคลในโลกกับดอกบัว 4 เหล่า ที่มีลักษณะแตกต่างกันไป คือ อุคฆฏิตัญญู วิปจิตัญญู เนยยะ และปทปรมะ (ที.ม.อ. 13/148) (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2525) เมื่อพิจารณาคำอธิบายในอรรถกถาจะพบรายละเอียดดังนี้

2.1 อุคฆฏิตัญญู เปรียบเหมือนบัวกำลังจะบานในวันนี้ หมายถึง บุคคลที่พร้อมจะตรัสรู้ธรรมในเวลาที่พระพุทธองค์ทรงแสดง

2.2 วิปจิตัญญู เปรียบเหมือนบัวที่จะบานในวันพรุ่งนี้ หมายถึง บุคคลที่ตรัสรู้ธรรมเมื่อพระพุทธองค์แจกความ อธิบายคำสอนก็สามารถบรรลุธรรมได้

2.3 เนยยะ เปรียบเหมือนบัวที่จะบานในวันที่ 3 หมายถึง บุคคลที่ตรัสรู้ธรรมได้เมื่อพระพุทธองค์ทรงแนะนำ และฝึกฝนตนเองจึงจะบรรลุธรรม

2.4 ปทปรมะ เปรียบเหมือนบัวกำลังจะกลายเป็นอาหารปลาและเต่า หมายถึง บุคคลไม่สามารถบรรลุธรรมได้ (ที.ม.อ. 13/148-149) (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2525)

จากการพิจารณาอรรถกถาในข้างต้น ชี้ให้เห็นลักษณะของบุคคลที่จะทรงโปรดแสดงธรรม เมื่อธรรมของพระพุทธองค์เป็นอริยสัจ จึงยากที่บุคคลใดบุคคลหนึ่งจะเข้าใจได้อย่างลึกซึ้ง จนกระทั่งสามารถบรรลุธรรมได้ ดังนั้นทรงพิจารณาบุคคล 4 ประเภท เปรียบเทียบกับบัว 4 เหล่า กล่าวคือ อุคฆฏิตัญญู คือ บัวพื้หน้า เป็นบุคคลที่มีกิเลสเบาบาง และมีสติปัญญาดี พร้อมจะบรรลุธรรม ตามคำสอนของพระพุทธเจ้า วิปจิตัญญู คือ บัวปริมน้ำ เป็นบุคคลที่มีกิเลสเบาบาง เมื่อฟังคำสอนก็สามารถบรรลุธรรมได้ แต่สติปัญญาน้อยกว่าบัวที่พื้หน้า เนยยะ คือ บัวที่ยังคงอยู่ในน้ำ แม้จะยังไม่พื้หน้าแต่ยังมีโอกาสที่จะไผ่ขึ้นมาเหนือหน้า คือ บุคคลที่มีความพากเพียร และร่ำเรียนธรรม จนกระทั่งสามารถบรรลุธรรมได้ ซึ่งเป็นบัว 3 เหล่าที่พ้นจากน้ำ ปรารถนาจะหลุดพ้น และสามารถสอนธรรมได้ ส่วนปทปรมะ คือ บัวที่ยังคงอยู่ใต้โคลนตม บุคคลที่มีกิเลสหยาบ สติปัญญาน้อย จึงไม่อาจจะสอนธรรมให้บรรลุได้ เมื่อทรงตรวจสอบด้วยพระญาณก็จะทรงทราบ ทรงเห็นอาการของสัตว์ทั้งปวงว่า มีกิเลสหยาบหรือเบาบาง ก็จะทรงแสดงธรรมตามลักษณะของบุคคลในแต่ละประเภท (ที.ม.อ. 13/149) (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2525) ชี้ให้เห็นแนวคิดสำคัญในการเผยแผ่ธรรมของพระพุทธองค์ ดังนั้นการฟังธรรมของพระพุทธองค์จึงไม่ใช่เรื่องง่าย เพราะทรงตระหนักถึงการเลือกบุคคล ธรรม และผลลัพธ์ที่จะเกิดขึ้น

(ประยงค์ แสนบูรณ, 2557) เมื่อบุคคลได้รับธรรมจึงเกิดประโยชน์สูงสุดต่อบุคคลนั้น อันเป็นการดับความทุกข์ทั้งปวงให้หมดไป

บทบาทของพระพุทธเจ้าในการเผยแผ่ธรรม

พระพุทธเจ้าในฐานะพระศาสดา ทรงมีบทบาทและหน้าที่สำคัญที่ทรงปฏิบัติ เพื่ออนุเคราะห์แก่โลกทั้ง 2 ประการ คือ อามิสทาน และธรรมทาน การแสดงธรรมถือเป็นการอนุเคราะห์ที่ดีที่สุด และเป็นเลิศกว่าการอนุเคราะห์ด้วยวัตถุ (อง.เอก. 33/394/478) (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2525) จากพุทธพจน์ของพระองค์ทำให้เห็นว่า การแสดงธรรมเป็นหัวใจสำคัญต่อการอนุเคราะห์แก่สัตว์โลกทั้งหลาย เพื่อจะได้รู้จักทางที่ถูกต้องนำไปสู่จุดหมายปลายทางอันสูงสุดของพระพุทธศาสนา คือ นิพพาน ซึ่งเป็นสภาวะที่จิตมนุษย์จะได้ประสบกับความสงบสุขที่แท้จริง (วิทย์ วิศทเวทย์, 2553) ในประเด็นนี้ผู้เขียนต้องการชี้ให้เห็นบทบาทของพระพุทธเจ้าในการเผยแผ่ธรรม ทั้งในด้านการแสดงออกของพระพุทธเจ้า และทรงวางแนวทางการเผยแผ่ธรรมแก่เหล่าสาวกในสมัยพุทธกาล ดังนี้

1. การเผยแผ่ธรรมตามแนวพุทธจริยา

เมื่อพระพุทธเจ้าทรงประกอบอรรถกถาธรรมปฏิบัติ อันเป็นประโยชน์ส่วนตนได้อย่างสมบูรณ์ ทรงประกอบ ประพฤติปฏิบัติ เป็นการบำเพ็ญพุทธจริยาเพื่อประโยชน์แก่ผู้อื่น (พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตโต), 2533) พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์ ได้กล่าวถึง พุทธจริยาไว้ 3 ประการ 1) โลกัตถจริยา 2) ญัตตถจริยา 3) พุทธัตถจริยา (พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตโต), 2533) เมื่อพิจารณาพุทธจริยาของพระพุทธเจ้า 3 ประการนี้ พบว่า ในฐานะของศาสดาด้วยพระมหากรุณาธิคุณ ทรงโปรดที่จะช่วยเหลือสัตว์โลกทั้งปวงให้หลุดพ้นจากความทุกข์ยากที่เผชิญอยู่ พุทธจริยาวัตรทั้ง 3 ข้อ มีรายละเอียดดังนี้

1.1 โลกัตถจริยา

ในการเผยแผ่ธรรมของพระพุทธเจ้าแสดงให้เห็นบทบาทในการบำเพ็ญประโยชน์แก่เวไนยสัตว์สอดคล้องกับโลกัตถจริยา พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน ให้ความหมายของ โลกัตถจริยา คือ ความประพฤติเป็นประโยชน์แก่โลก (ราชบัณฑิตยสถาน, 2546) การแสดงออกในการช่วยเหลือ และบำเพ็ญประโยชน์แก่โลก ในการอนุเคราะห์แก่โลก ทรงแสดงออกในพุทธกิจประจำวัน พุทธกิจเป็นกิจที่พระพุทธเจ้าทรงบำเพ็ญ การงานที่พระพุทธเจ้าทรงทำ (พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตโต), 2533)

ในอรรถกถาที่มกนิยาย สิลขันธวรรค ได้พรรณนาถึงสิ่งที่พึงปฏิบัติ ซึ่งแบ่งเป็น 2 ประเภท คือ กิจที่ไม่มีประโยชน์ และกิจที่มีประโยชน์ พระพุทธเจ้าทรงปฏิบัติเฉพาะกิจที่มีประโยชน์ 5 ประการ คือ 1) กิจในปุเรกัต 2) กิจในปัจฉิมกัต 3) กิจในปุริมยาม 4) กิจในมัชฌิมยาม 5) กิจในปัจฉิมยาม (ที.สี.อ. 11/147-152) (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2525) ดังนี้

1.1.1 กิจในปุเรกัต หมายถึง กิจในเวลาเช้า เมื่อทรงตื่นบรรทม ทำกิจวัตรทางร่างกายเรียบร้อย ทรงบิณฑบาตตามบ้านและถนน แสดงธรรมโปรดประชาชนในที่ต่าง ๆ เมื่อเสด็จกลับ ทรงรอให้พระภิกษุฉันอาหารเรียบร้อย จึงเสด็จเข้าพระคันธกุฎี (กุฎีที่ประทับของพระพุทธเจ้า)

1.1.2 กิจในปัจฉิมกัต หมายถึง ช่วงเวลาบ่าย แบ่งเป็น 2 ช่วงเวลา คือ ช่วงเวลาที่ 1 เสด็จออกจากพระคันธกุฎี ทรงประทานโอวาทแก่พระภิกษุ หลังจากนั้นพระภิกษุได้แยกย้ายไปปฏิบัติธรรมในสถานที่ต่าง ๆ ก็เสด็จกลับเข้าพระคันธกุฎี เพื่อพักผ่อนพระวรกาย ช่วงเวลาที่ 2 ทรงใช้พระญาณตรวจดูโลก และแสดงธรรมแก่ประชาชนที่มาชุมนุมในพระวิหาร

1.1.3 กิจปุริมยาม หมายถึง ช่วงเวลาค่ำ ในยามที่ 1 ทรงสงรงพระวรกายด้วยน้ำที่ภิกษุผู้เป็นพุทธอุปัฏฐาก (ผู้คอยรับใช้พระพุทธเจ้า) จัดถวาย ทรงประทับนั่งบนพุทธอาสน์ ทรงปลีกพระองค์อยู่ลำพังชั่วคราวหนึ่ง ก่อนที่พระภิกษุทั้งหลายมาปรนนิบัติ และทูลถามปัญหา ขอกรรมฐาน และขอให้โปรดแสดงธรรม ซึ่งเป็นกิจในยามปฐมยาม

1.1.4 กิจในมัชฌิมยาม หมายถึง ยามกลางของราตรี เมื่อพระภิกษุทั้งหลายต่างแยกย้าย ทรงใช้เวลาในยามที่ 2 โปรดแสดงธรรม และตอบปัญหาแก่เหล่าเทวดา

1.1.5 กิจในปัจฉิมยาม หมายถึง ช่วงเวลาใกล้รุ่ง แบ่งเป็น 3 ช่วงเวลา คือ ช่วงเวลาที่ 1 ทรงเสด็จจงกรมเพื่อทรงเปลื้องจากความเมื่อย ช่วงเวลาที่ 2 เสด็จเข้าพระคันธกุฎี ทรงพระบรรทมสืบทุลาสน์ ช่วงเวลาที่ 3 เสด็จประทับนั่งแล้วทรงใช้ พุทธจักขุตรวจดูสัตว์โลกเพื่อเล็งเห็นบุคคลผู้สร้างสมบุญญาธิการไว้ ด้วยอำนาจทานและศีล เป็นต้น

จากพุทธกิจ 5 ชี้ให้เห็นว่า เวลาเช้า ทรงโปรดบิณฑบาต ทรงแสดงธรรมโปรดประชาชน เวลาเย็น ทรงแสดงธรรมแก่คนผู้สนใจในการฟังธรรม เวลาค่ำ ทรงให้โอวาทแก่พระภิกษุ และชี้แนะกรรมฐาน ยามกลางของราตรี ทรงแสดงธรรมและตอบปัญหาเหล่าเทวดา และเวลาใกล้รุ่ง ทรงตรวจดูสัตว์โลก ที่อยู่ในข่ายพระญาณช่วยเหลือและให้ผลตามอุปนิสัยและบารมีของผู้นั้น กิจที่พระองค์ปฏิบัติต่อชาวโลกและเหล่าเทวดา ในหนึ่งวันทรงใช้เวลาหมดไปกับการแสดงธรรม ตอบปัญหาธรรม คลายข้อสงสัยในธรรมทั้งหลายแก่พระภิกษุและเทวดา ทรงมีพระมหากรุณาธิคุณต่อโลก ทรงประพจน์เป็นประโยชน์แก่มหาชนและสัตว์โลกทั่วไป เช่น ทรงแผ่พระญาณเล็งดูสัตว์โลกทุกเข้าค่ำ ผู้ใดปรากฏในข่ายพระญาณ เสด็จไปโปรดผู้นั้น ทรงสงเคราะห์คนทั้งหลายโดยฐานะเป็นเพื่อนมนุษย์ (สุเขวว์ พลอยชุม, 2539)

จากพื้นฐานแนวคิดในข้างต้น ชี้ให้เห็นบทบาทที่ทรงปฏิบัติต่อชาวโลก ด้วยพระเมตตากรุณาต่อเวไนยสัตว์ทั้งปวง ดังปรากฏเหตุการณ์ในพระไตรปิฎกว่า “ท้าวสักกะจอมทวยเทพได้กล่าวสรรเสริญพระคุณของพระองค์ 8 ประการ ซึ่งข้อหนึ่ง ท้าวสักกะสรรเสริญต่อเหล่าเทวดาว่า พระพุทธเจ้าทรงปฏิบัติด้วยความเกื้อกูลต่อสัตว์โลกทั้งหลาย เพื่อความสุขและอนุเคราะห์เพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูลทั้งหล้ามนุษย์และเทวดา” (ที.ม. 14/211/3) (มหา

มกุฏราชวิทยาลัย, 2525) ตลอดระยะเวลา 45 พรรษา ทรงทำหน้าที่แสดงธรรม จนกระทั่งช่วงบั้นปลายสุดท้ายของชีวิต แม้ทรงประชวรและใกล้จะปรินิพพาน ยังทรงปฏิบัติหน้าที่ก่อนจะถึงวาระสุดท้ายของสังขาร ด้วยการแสดงธรรมโปรดสุภทัตตปริพาชกจนบรรลุธรรม เป็นพระสาวกองค์สุดท้ายที่ทรงบวชให้ (ที.ม. 13/140-143/317-320) (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2525)

1.2 ญัตตถจริยา

ญัตตถจริยา คือ พระพุทธรูปเพื่อประโยชน์แก่ญาติตามฐานะ (สุเขาว์พลอยชุม, 2539) เป็นการสงเคราะห์พระญาติให้มีโอกาสได้เข้าถึงธรรม การบำเพ็ญประโยชน์แก่พระญาติ ชี้ให้เห็นความกตัญญูตเวทีที่ทรงมีต่อผู้มีพระคุณในช่วงก่อนที่จะทรงออกผนวช เมื่อพิจารณาจะเห็นว่า ในการสงเคราะห์พระญาติของพระพุทธเจ้า จะสอดคล้องกับแนวคิดเรื่องความกตัญญู ใน ทุลลภสูตร อังคุตตรนิกาย ทรงตรัสถึงบุคคลหาได้ยาก 3 จำพวก ไว้ว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ความมีปรากฏแห่งบุคคล 3 หาได้ยากในโลก บุคคล 3 คือใคร คือ พระตถาคต อรหันตสัมมาสัมพุทธะ ผู้แสดงธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศแล้ว บุคคลผู้กตัญญูตเวที ความมีปรากฏแห่งบุคคล 3 นี้แล หาได้ยากในโลก” (อง.ติก. 34/554/528) (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2525) จากพระสูตรจะเห็นได้ว่า พระพุทธเจ้า ผู้ที่นำพระธรรมของพระพุทธเจ้ามาแสดง และบุคคลผู้กตัญญูตเวทีจัดเป็นบุคคลที่หาได้ยาก

นอกจากนี้การแสดงออกของพระพุทธเจ้าในการสงเคราะห์แก่พระญาติ ถือเป็นการแสดงความกตัญญูตเวที ในอรรถกถาทุลลภสูตร อธิบายว่า “กตัญญู ตเวที ได้แก่บุคคลผู้รู้กรรมที่เขาทำแล้ว (แก่ตน) ว่า ผู้นี้ทำคุณแก่เรา ดังนี้แล้ว ทำการตอบแทนให้ผู้อื่นรู้ คือให้ปรากฏ” (อง.ติก. 34/554/528) (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2525) กตัญญู จึงหมายถึง การรู้ว่าใครมีบุญคุณต่อเรา และเราต้องกตเวที คือ การตอบแทนบุญคุณแก่บุคคลนั้นด้วย จึงจะได้ชื่อว่า กตัญญูตเวที การตอบแทนแก่ผู้อื่นตามคำสอนของพระพุทธศาสนาถือเป็นมงคลของชีวิต ไม่ว่าจะตอบแทนด้วยวัตถุทาน หรืออามิสทานก็ตาม ล้วนแสดงให้เห็นถึงจิตใจของบุคคลผู้นั้น ดังนั้นตามคำสอนของพระพุทธเจ้า ผู้มีความกตัญญูตเวทีจึงเป็นบุคคลที่หาได้ยากในโลกนี้ บทบาทของพระองค์เป็นตัวอย่างของผู้มีความกตัญญูตเวที ด้วยการบำเพ็ญประโยชน์แก่พระญาติ ทรงโปรดด้วยการแสดงธรรม ดังเหตุการณ์เมื่อครั้งเสด็จไปกรุงกบิลพัสดุ์โปรดพระเจ้าสุทโธทนะ พระราชบิดาทูลเชิญพระพุทธองค์ถึง 10 ครั้ง จึงทรงรับอาราธนาเสด็จไปโปรด (ขุ.เถร.อ 52/323-324) (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2525) เหตุผลสำคัญที่ทรงยับยั้งไว้ เนื่องด้วยทรงพระประสงค์ให้พระญาติของพระราชบิดาและพระญาติแก่กล้าก่อน จึงจะทรงแสดงธรรมโปรดได้ง่าย ครั้นเมื่อพระเจ้าสุทโธทนะได้สดับรับฟัง พระองค์ได้บรรลุธรรมเป็นพระโสดาปัตติผลทันที (ขุ.ธ. 42/138/232-235) (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2525) จากเหตุการณ์ดังกล่าวทรงชี้แนะทางสว่างให้แก่พระราชบิดา จนกระทั่งดวงตาเห็นธรรมและบรรลุธรรมได้ในที่สุด ซึ่งเป็นตัวอย่างการแสดงบทบาทที่มีต่อพระญาติด้วยความกตัญญูตเวที นอกจากนี้ยังทรงสงเคราะห์พระญาติ เสด็จโปรดพระนางพิมพา พระราหุล ให้สิทธิพิเศษแก่พระญาติโดยอนุญาตให้พวก

พระญาติที่เป็นศากยะ และเป็นเดียรถีย์เข้ามาอุปสมบทโดยไม่ต้องอยู่ติดถียปริวาส 4 เดือน ก่อน เสด็จไปห้ามพระญาติฝ่ายศากยะและโกถียะไม่ให้แย่งน้ำกัน

จากแนวคิดดังกล่าว สะท้อนให้เห็นบทบาทในการสงเคราะห์ต่อพระญาติและ ศากยวงศ์ของพระองค์ ทรงปฏิบัติต่อสังคมโลกเสด็จโปรดพระประยูรญาติ เสด็จจะรับข้อพิพาท ระหว่างพระญาติ สงเคราะห์โดยให้สิทธิบางประการ สิ่งเหล่านี้คือ ญาติตถจริยา บทบาทที่ พระพุทธเจ้าทรงแสดงออกด้วยความกตัญญู และปรารถนาจะให้เขาเหล่านั้นหลุดพ้นจากความ ทุกข์ยาก ด้วยการแสดงธรรม เพื่อแนะนำ สั่งสอน ชี้ทางสว่าง สิ่งเหล่านี้ล้วนเป็นการบำเพ็ญ ประโยชน์ต่อพระญาติทั้งสิ้น

1.3 พุทธตถจริยา

พุทธตถจริยา คือ พระพุทธจริยาที่ทรงบำเพ็ญประโยชน์ตามหน้าที่ของ พระพุทธเจ้า (พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตโต), 2533) ในฐานะของศาสดาจึงเป็นเครื่องกำหนด บทบาท หน้าที่และความรับผิดชอบของพระพุทธเจ้า ทรงบำเพ็ญพุทธกิจโปรดเวไนยสัตว์ตั้งแต่ ตรัสรู้ จากแนวคิดในการเผยแผ่ธรรม ชี้ให้เห็นลักษณะธรรมอันเป็นรากฐานของ พระพุทธศาสนา ด้วยความยากของตัวบทและพื้นฐานของผู้ฟังธรรม ล้วนเป็นปัจจัยสำคัญยิ่งต่อ การบรรลุธรรม ภายหลังจากที่ทรงพิจารณาบุคคลที่ควรแสดงธรรมด้วยพระปัญญาญาณแล้ว ทำให้ทรงทราบว่าควรจะไปโปรดบุคคลใดรับเทศนาครั้งแรก ทรงปรารถนาอาหารดาบสและอุ ททดาบสผู้เคยเป็นอาจารย์ ทรงเห็นว่าท่านทั้งสองเป็นผู้มีสติปัญญาดีและมีกิเลสเบาบาง สามารถรู้ธรรมได้อย่างเฉียบฉับ (สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, 2557) ดังที่ตรัสว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราดำริว่า เราจะแสดงธรรมครั้งแรกแก่ใครหนอ ใครจักรู้ ทัวถึงธรรมนี้ได้เร็ว เราจึงคิดว่า อาหารดาบสกาลามโคตรนี้แล เป็นบัณฑิต ฉลาด มีปัญญา มี กิเลสจุกจิกในดวงตาน้อยมานาน ถ้ากระไร พึงแสดงธรรมครั้งแรกแก่เธอ เธอจักรู้ทัวถึงธรรมนี้ ได้เร็ว” (ม.ม. 18/324/422) (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2525)

ครั้งทรงทราบว่า พระอาจารย์ทั้งสองได้เสียชีวิตไปแล้ว จึงทรงเปลี่ยนพระทัย และตระหนักว่า ผู้ใดจึงจะเหมาะสมที่จะแสดงธรรม ทรงนึกถึงเหตุการณ์ในช่วงที่ผ่านมาการ อุปการะของปัญจวัคคีย์ ซึ่งมีบุญคุณในช่วงบำเพ็ญทุกรกิริยา เหล่าปัญจวัคคีย์คอยปรนนิบัติ และมีอุปการะเป็นอย่างมาก แม้จะละทิ้งก่อนจะตรัสรู้ เพราะคิดว่าทรงล้มเลิกการบำเพ็ญเพียร ก็ตาม แต่ยังทรงนึกถึงและปรารถนาจะไปแสดงธรรมโปรด ดังพระพุทธองค์ตรัสในประเด็นนี้ว่า “เราจึงคิดว่าเราจะแสดงธรรมครั้งแรกแก่ใครหนอ ใครจักรู้ทัวถึงธรรมนี้ได้เร็ว เราจึงคิดว่า ภิกษุปัญจวัคคีย์ได้อุปัฏฐากเรา ผู้กำลังบำเพ็ญเพียรอยู่ เป็นผู้ที่มีอุปการะแก่เรามาก ถ้ากระไร เราพึงแสดงธรรมครั้งแรกแก่พวกเธอ” (ม.ม. 18/324/423) (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2525)

ครั้งพบกับปัญจวัคคีย์จึงได้ทรงแสดงปฐมเทศนาด้วยธรรมที่เรียกว่า “ธัมมจัก กัปปวัตตนสูตร” เนื้อหาโดยย่อทรงละเว้นการกระทำสุดโต่ง คือ หมกมุ่นในกามที่เรียกว่า กาม สุขัลลิกานุโยค และการทรมานร่างกายตนเอง เพราะไร้ประโยชน์ เรียกว่า อตตกิลมณานุโยค

แต่ให้เดินทางสายกลางที่เรียกว่า มัชฌิมาปฏิปทา (บุญมี แทนแก้ว และอุดมลักษณ์ แทนแก้ว, 2547) ทรงตรัสเตือน ห้ามหมกมุ่นในกาม และทรมาณตนเอง เพราะเป็นหนทางที่ผิดไม่อาจจะค้นพบแสงสว่างแห่งปัญญา ทางที่ถูกต้อง คือ ยึดทางสายกลางไม่สุดโต่งและหย่อนยานจนเกินไป ทั้งกามสุขัลลิกานุโยคและอัสติกัลมณานุโยคเป็นทุกข์เศร้าหมอง และยังคงมีความทุกข์ต่อไปในปัจจุบัน ต้องยึดมั่นในมัชฌิมา เพราะเป็นทางสายกลางไม่สุดและทุกข์เศร้าหมองเป็นเหตุถึงนิพพาน (ขุ.ป.อ. 69/579) (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2525)

เมื่อได้ฟังธรรมปรากฏว่า “โกณฑัญญะ” เป็นผู้แรกที่ดวงตาเห็นธรรม เมื่อทรงทราบว่าท่านโกณฑัญญะได้เห็นธรรมแล้ว จึงทรงเปล่งอุทานว่า “อัญญาสิ วต โภ โกณฑัญโญ” “โกณฑัญญะได้รู้แล้วหนอๆ” เพราะอุทานว่า “อัญญาสิ..” เป็นภาษามคธ แปลว่า “ได้รู้แล้วๆ” คำว่า “อัญญาโกณฑัญญะ” จึงเป็นชื่อของท่านตั้งแต่นั้นมา เมื่อพระอัญญาโกณฑัญญะได้เห็นธรรม รู้แจ้ง และบรรลุธรรม โดยปราศจากข้อสงสัยแล้วจึงทูลขอบวช ทรงตรัสว่า “เธอจงเป็นภิกษุมานเถิด แล้วตรัสต่อไปว่า ธรรมอันเรากล่าวดีแล้ว เธอจงประพฤติพรหมจรรย์เพื่อทำที่สุดแห่งทุกข์โดยชอบเถิด” (วิ.ม. 6/18/50) (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2525) การตอบรับอนุญาตด้วยพระวาจาของพุทธองค์ถือเป็นการอุปสมบท ซึ่งเรียกว่า “เอหิภิกขุอุปสัมปทา” หมายถึง วิธีการบวชโดยพระพุทธเจ้าทรงอนุญาตด้วยพระองค์เอง (दनัย ไชโยธยา, 2538) ภายหลังจากอัญญาโกณฑัญญะบวชเรียบร้อยแล้ว พระรัตนตรัยจึงได้ครบถ้วนประกอบด้วย พระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ นับตั้งแต่เหตุการณ์ในครั้งนั้นเป็นต้นมา พระพุทธศาสนาจึงมีพระสงฆ์เป็นสาวกและปฏิบัติตามพระธรรมวินัยเรื่อยมา ซึ่งถือเป็นจุดเริ่มต้นของพระสงฆ์ในพระพุทธศาสนา

จากการศึกษาพุทธัตถจริยายังทำให้ทราบ บทบาทในการแสดงธรรมของพระองค์ ทรงปฏิบัติอยู่ทุกวันด้วยการสงเคราะห์โลก ช่วยเหลือ เกื้อกูล ทรงตรวจดูและทรงทราบว่า บุคคลใดเข้าข่าย ผู้นั้นย่อมบรรลุธรรม ทรงแสดงธรรมโปรดเหล่าปัญจวัคคีย์ (ม.ม. 18/324/423) นอกจากนี้ยังทรงไม่จำกัดช่วงวัย ทรงโปรดบิดาของพระยสะ จนดวงตาเห็นธรรม และเป็นอุบาสกคนแรกในพระพุทธศาสนา (วิ.ม. 6/27/63-65) ทรงโปรดมารดาและภรรยาเก่าของพระยสะ เป็นอุบาสิกา คู่แรกในพระพุทธศาสนาที่รับเป็นที่พึ่ง (วิ.ม. 6/29/67-68) ทรงไม่คำนึงถึงเพศ ดังกรณี ทรงโปรดพระนางมหาประชาบดีโคตมี จนกระทั่งพระนางทูลขอบวชเป็นภิกษุณี (ขุ.ธ.อ. 271/442-443) ทรงแสดงธรรมโดยไม่แบ่งแยกชนชั้น ทรงโปรดนางปุณณทาสี นางทาสผู้ยากไร้ของเศรษฐีเมืองราชคฤห์ (ขุ.ธ. 42/175/457-461) ทรงโปรดโสณเถรี (ขุ.ธ. 42/119/148-153) ทรงแสดงธรรมเพื่อปิดช่องทางแห่งความชั่ว เพื่อไม่ให้หลงผิดไปสู่ความเสื่อม เช่น ทรงโปรดองคุลิมาล ให้กลับใจ หยุดทำความชั่ว (ม.ม. 21/521-525/141-145; ขุ.เถร. 53/392/132-135) เป็นต้น จากตัวอย่างแสดงให้เห็นบทบาทในการเผยแผ่ธรรมของพระพุทธองค์ ทรงมุ่งประโยชน์ที่สัตว์โลกจะได้รับเป็นหลัก ด้วยพระเมตตาปรารถนาให้สัตว์โลกได้ดวงตามองเห็นธรรม นอกจากสัตว์โลกยังทรงโปรดเหล่าเทวดาทั้งหลาย เช่น ทรงตอบคำถาม 4

ข้อของท้าวสักเทวราชและเหล่าเทวดา จนคล้ายข้อสงสัยได้หมดสิ้น (ขุ.ธ. 43/248/322-328) ชี้ให้เห็นชัดว่า การเผยแผ่ธรรมถือเป็นหน้าที่และความรับผิดชอบในฐานะพระศาสนา ไม่เคยว่างเว้นจากการแสดงธรรม อันเป็นหน้าที่ที่ทรงปฏิบัติเพื่อมหาชน และทรงปฏิบัติพุทธกิจสุดท้ายในการให้พระโอวาทแก่เหล่าพระภิกษุก่อนเสด็จดับขันธปรินิพพาน (ที.ม. 13/143/320) ดังพระองค์ตรัสว่า “อานนท์ ธรรมและวินัยอันใดที่เราแสดงแล้ว บัญญัติแล้วแก่พวกเธอ ธรรมและวินัยอันนั้น จักเป็นพระศาสนาของพวกเธอ ต่อเมื่อเราล่วงไปแล้ว” (ขุ.อุ. 44/38/40) (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2525) เพื่อให้พระธรรมวินัยเป็นตัวแทนของพระศาสนาสืบไป พระพุทธเจ้าได้ปรินิพพาน เมื่อวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 6 ณ กรุงกุสินารา พระชนมายุได้ 80 พรรษา (ประยงค์ แสนบุราณ, 2557)

จากที่กล่าวมาชี้ให้เห็นว่า พุทธัตถจริยาตลอดระยะเวลาในฐานะศาสดา แม้ในช่วงวาระสุดท้ายยังทรงไม่หยุดพัก ทรงแสดงธรรมโปรดเวไนยสัตว์ได้หลุดพ้น อันเป็นพุทธวิธีพื้นฐานในการเผยแผ่ธรรมของพระพุทธองค์ พุทธัตถจริยาจึงเป็นพระพุทธกิจของพระพุทธเจ้าที่ทรงบำเพ็ญให้ประโยชน์แก่มหาชน ในฐานะของความเป็นพระพุทธเจ้า เช่น ทรงบัญญัติสิกขาบท เพื่อจัดระเบียบของภิกษุ ทรงแสดงธรรมประกาศศาสนา ทรงทำหน้าที่ของพระพุทธเจ้า (สุเชาว์ พลอยชุม, 2539) เป็นการบำเพ็ญประโยชน์ต่อผู้อื่น ภายใต้อำนาจและความรับผิดชอบต่อตำแหน่งของพระองค์ ทรงแสดงธรรมโปรดเวไนยสัตว์ วางนโยบายการเผยแผ่พระพุทธศาสนาประทานแก่เหล่าสาวก ให้ความเป็นใหญ่แก่หมู่สงฆ์ บัญญัติพระวินัยตลอดจนมอบพระธรรมวินัยเป็นศาสนาแทนพระองค์

2. การวางแนวทางการเผยแผ่ธรรมแก่เหล่าสาวก

บทบาทของพระพุทธเจ้าในฐานะของพระศาสนา ทรงค้นพบความจริงนั้น แล้วนำมาชี้แจงเผยบอกเล่าให้เข้าใจชัดขึ้น (คุณ โทจันทร์, 2537) ทรงแสดงบทบาทในการเผยแผ่ธรรมดังปรากฏตามพุทธจริยา นอกจากนี้ยังทรงวางแนวทางในการเผยแผ่ธรรมให้แก่พระสงฆ์สาวก เพื่อเป็นหลักการสำคัญในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ดังรายละเอียดต่อไปนี้

2.1 นโยบายหรือเป้าหมายของการเผยแผ่ธรรม

ภายหลังจากพระองค์ตรัสรู้ ทรงตระหนักถึงประโยชน์ที่พึงปฏิบัติต่อชาวโลก ด้วยการประกาศหลักธรรมคำสอนให้แผ่ขยายออกไป ในพุทธประวัติภายหลังจากมีพระอรหันต์สาวกครบ 60 รูป พระองค์ได้ส่งออกเดินทางเพื่อเผยแผ่พระพุทธศาสนา ทรงตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจงเที่ยวจาริกไปเพื่อประโยชน์แก่ชนเป็นอันมาก เพื่อความสุขแก่ชนเป็นอันมาก เพื่ออนุเคราะห์สัตว์โลก เพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อความสุขแก่เทพดาและมนุษย์ทั้งหลาย...” (ที.ม. 13/52/52) (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2525) เมื่อพิจารณาจากพุทธพจน์จะเห็นได้ว่า การเผยแผ่ธรรมตามประกาศต่อเหล่าสาวก มีพระดำริที่จะเผยแผ่พระพุทธศาสนาให้แผ่กว้างออกไป โดยมีเป้าหมาย คือ เพื่ออนุเคราะห์สัตว์โลก เพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อความสุขของมนุษย์และเทวดา ตลอดจนชักชวนให้ใช้ชีวิตอยู่ในความไม่ประมาท ทรง

ประธานโอวาทแก่พระสาวกว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงยังประโยชน์ตนและประโยชน์ท่าน ให้ถึงพร้อมด้วยความไม่ประมาทเถิด” (ที.สี.อ. 11/149) (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2525) ถือเป็นหน้าที่และความรับผิดชอบของพระสงฆ์ที่พึงปฏิบัติต่อชาวโลก ทรงตั้งคณะสงฆ์ไว้ให้สืบต่อพระพุทธประเพณีเพื่อเกื้อกูลสรรพสัตว์ในโลก จนตราบสิ้นพระพุทธศาสนา (ส. ศิวลักษณ์, 2542) ดังนั้นพระสงฆ์จะต้องบำรุงขรรวาสด้วยเมตตาทั้งกาย วาจา และใจ ซึ่งต้องอนุเคราะห์ 6 ประการ คือ 1) ห้ามไม่ให้กระทำความชั่ว 2) ในการแนะนำสั่งสอนให้อยู่ในความดี 3) อนุเคราะห์ด้วยความปรารถนาดี 4) ให้ฟังในสิ่งที่ไม่เคยได้ฟัง 5) ชี้แจงอธิบายทำสิ่งที่เคยฟังให้เข้าใจ 6) การบอกทางสวรรค์ให้ (ที.ปา. 16/204/91) (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2525)

2.2 คุณสมบัติของผู้เผยแผ่ธรรม

คุณสมบัติของผู้เผยแผ่ธรรม คือ คุณลักษณะที่เหมาะสมเพื่อทำหน้าที่ในการเผยแผ่ธรรม พระสงฆ์ผู้ทำหน้าที่ที่มีความสำคัญต่อการประกาศคำสอน พระสงฆ์จึงเป็นตัวแทนของศาสนา เพื่อประกาศธรรมให้ครบถ้วน ดังพุทธพจน์ว่า “...เธอทั้งหลายจงแสดงธรรม งามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด จงประกาศพรหมจรรย์ พร้อมทั้งอรรถ พร้อมทั้งพยัญชนะ บริสุทธิ์บริบูรณ์สิ้นเชิง...” (ที.ม. 13/52/52) (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2525) จากพุทธพจน์ชี้ให้เห็นว่า ทรงปรารถนาให้เหล่าพระสงฆ์ออกไปประกาศพระพุทธศาสนาและแสดงธรรมให้เป็นที่ประจักษ์แก่ชาวโลก ทรงกำชับพระสงฆ์สาวกให้แสดงธรรมให้ชัดเจน สื่อความหมาย และชี้ให้เห็นความบริสุทธิ์ของธรรมให้เป็นที่ประจักษ์ ทรงให้แนวทางแก่พระสงฆ์ การแสดงธรรมแก่ผู้อื่นย่อมมีผลมาก ทั้งแก่ผู้แสดงและแก่ผู้ฟัง การอบรมสั่งสอนผู้อื่นนั้นควรอบรมตัวเองให้เหมาะสมเสียก่อน (วสิน อินทสระ, 2558) ดังในสารัชชสูตร กล่าวถึงคุณลักษณะของพระภิกษุ ผู้ทำหน้าที่เผยแผ่ธรรมต้องเป็นผู้ประกอบด้วยธรรม 5 ประการ คือ เป็นผู้มีศรัทธา มีศีล ฟังมามาก มีความเพียร และมีปัญญา (อง.ปญจก. 36/158/33) (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2525)

นอกจากนี้พระพุทธองค์ยังตรัสกับพระอานนท์ว่า การแสดงธรรมแก่ผู้อื่นไม่ใช่จะทำได้โดยง่าย พระสงฆ์ผู้ที่จะแสดงธรรมแก่ผู้อื่น จำเป็นจะต้องตั้งอยู่ในธรรม 5 ประการ (อง.ปญจก. 36/159/33) (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2525) ทรงให้ยึดหลักธรรมของนักเทศก์ หรือธรรมเทศกธรรม 5 (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2546) คือ

1. อนุพุทฺธิกถิ์ หมายถึง แสดงหลักธรรมหรือเนื้อหาวิชาตามลำดับความง่ายยากกลุ่มเล็ก มีเหตุผลสัมพันธ์ต่อเนื่องกันไปโดยลำดับ
2. ปริยาเยทสสาวิ หมายถึง ชี้แจงให้เข้าใจชัดในแต่ละแง่แต่ละประเด็น โดยอธิบายขยายความ ยักเยื้องไปต่าง ๆ ตามแนวเหตุผล
3. อนุทยตํ ปฏิกิจ หมายถึง สอนเขาด้วยจิตเมตตา มุ่งจะให้ เป็นประโยชน์แก่เขา

4. น อามิสนตโร หมายถึง สอนเขามีใช้เพราะมุ่งที่ตนจะได้ลาภ หรือผลประโยชน์ตอบแทน

5. อุตตานญจ ปรณจ อนุปหจ หมายถึง สอนตามหลักตามเนื้อหา มุ่งแสดงธรรม แสดงธรรม ไม่ยกตน ไม่เสียดสีข่มขู่ผู้อื่น

จากการพิจารณาชี้ให้เห็นว่า ในการเผยแผ่ธรรมไม่ใช่เรื่องง่าย ผู้เผยแผ่ธรรมต้องประกอบด้วยธรรม 5 ประการ คือ แสดงธรรมไปโดยลำดับ แสดงอ้างเหตุผล แสดงธรรมอาศัยความเอ็นดู ไม่รับอามิสในการแสดงธรรม ไม่แสดงให้กระทบตนและผู้อื่น (อง.ปญจก. 36/159/34) (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2525) เมื่อตั้งมั่นอยู่ในธรรมทั้ง 5 ข้อนี้นี้ จึงจะสมบูรณ์ ซึ่งเป็นการวางรากฐานใช้เป็นแนวทางในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาต่อไปในอนาคต

สรุป

บทบาทเป็นการแสดงออก ท่าที พฤติกรรม หรือภาระหน้าที่ของบุคคลที่เป็นไปตามสถานภาพของแต่ละบุคคล ส่วนการเผยแผ่ธรรมเป็นการประกาศ หรือการแสดงธรรม ทำให้พระพุทธศาสนาแผ่ขยายออกไป หลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าที่ถูกนำมาเผยแผ่มีลักษณะสำคัญ 2 ประการ คือ 1) ความยากของธรรม 2) ลักษณะพื้นฐานของบุคคล ที่มีผลต่อการบรรลุธรรมดังบัวที่มี 4 เหล่า จึงทรงแสดงธรรมตามลักษณะของบุคคลในแต่ละประเภท ซึ่งเป็นแนวคิดสำคัญในการเผยแผ่ธรรม สำหรับบทบาทในการเผยแผ่ธรรมมีลักษณะสำคัญ 2 ประการ คือ 1) การเผยแผ่ธรรมตามแนวพุทธจริยา 2) การวางแนวทางการเผยแผ่ธรรมแก่เหล่าสาวก กล่าวคือ

การเผยแผ่ธรรมตามแนวพุทธจริยา เป็นพระจริยาวัตรของพระพุทธเจ้า เมื่อประกอบอัตตหิตสมบัติ หรือปฏิบัติประโยชน์ส่วนตนสมบูรณ์ หน้าที่ต่อมาในฐานะของศาสดา คือ ประพฤติปฏิบัติ หรือปฏิบัติเพื่อประโยชน์แก่ผู้อื่น โดยการใช้ธรรมเป็นเครื่องมือในการสงเคราะห์แก่สัตว์โลก ทรงบำเพ็ญพุทธจริยา 3 ประการ เพื่อประโยชน์แก่ผู้อื่น กล่าวคือ 1) โลกัตถจริยา ทรงบำเพ็ญประโยชน์แก่โลก ด้วยตระหนักถึงหน้าที่ที่พึงปฏิบัติเพื่อผู้อื่นดังพุทธกิจ 5 ประการ 2) ญาติัตถจริยา ทรงบำเพ็ญประโยชน์แก่พระญาติตามฐานะด้วยความกตัญญูกตเวที 3) พุทธัตถจริยา ทรงบำเพ็ญประโยชน์ตามหน้าที่ของพระพุทธเจ้า พุทธจริยาจึงเป็นการแสดงบทบาทของพระพุทธเจ้าตามสถานภาพที่ดำรงอยู่ พระองค์จึงมีหน้าที่และความรับผิดชอบต่อโลกในลักษณะต่าง ๆ ด้วยพระมหากรุณาธิคุณที่มีต่อสรรพสัตว์ ทรงใช้หลักธรรมคำสอนช่วยสงเคราะห์ให้หลุดพ้นจากความทุกข์ นอกจากนี้ทรงวางแนวทางการเผยแผ่ธรรมแก่เหล่าสาวก โดยมีเป้าหมายในการอนุเคราะห์ ช่วยเหลือ และเกื้อกูล เพื่อความสุขของเหล่านมนุษย์และเหล่าเทวดา พระสงฆ์ผู้ทำหน้าที่ต้องประกอบด้วยธรรม 5 ประการ คือ เป็นผู้มืศรัทธา มีศีล ฟังมาก มีความเพียร และมีปัญญา นอกจากนี้จะต้องตั้งมั่นในธรรม 5 ประการ คือ แสดงธรรมตามลำดับ อ้างเหตุผล อาศัยความเอ็นดู ไม่รับอามิส และไม่กระทบต่อตนและผู้อื่น ดังนั้นใน

การศึกษาบทบาทของพระพุทธเจ้าในการเผยแผ่ธรรม นอกจากชี้ให้เห็นพุทธจริยาวัตรในการสงเคราะห์ต่อโลก ยังแสดงให้เห็นการวางแนวทางในการเผยแผ่ธรรมของเหล่าสาวก เพื่อเป็นแนวทางวิเคราะห์บทบาทในการเผยแผ่ธรรมของพระสงฆ์สมัยพุทธกาลและพระสงฆ์ในปัจจุบัน

เอกสารอ้างอิง

- กรมการศาสนา. (2535). *วินัยบัญญัติชั้นกัธรรมชั้นตรี*. กรุงเทพมหานคร: กรมการศาสนา.
- กุศล โพธิ์สุวรรณ. (2556). *ภาวะผู้นำการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระมงคลเทพมุนี (สด จนฺทสโร). ใน ดุษฎีนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชารัฐประศาสนศาสตร์. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.*
- คุณ โทษณ์. (2537). *ศาสนาเปรียบเทียบ*. กรุงเทพมหานคร: โอ. เอส. พริ้นติ้ง เฮาส์.
- दनัย ไชโยธธา. (2538). *ลัทธิ ศาสนา และระบบความเชื่อกับประเพณีนิยมในท้องถิ่น*. กรุงเทพมหานคร: โอ.เอส.พริ้นติ้ง เฮาส์.
- เดือน คำดี. (2534). *พุทธปรัชญา*. กรุงเทพมหานคร: โอ.เอส.พริ้นติ้ง เฮาส์.
- บุญมี แท่นแก้ว และคณะ. (2538). *พุทธศาสตร์-ปรัชญา*. (พิมพ์ครั้งที่ 3). กรุงเทพมหานคร: โอ. เอส. พริ้นติ้ง เฮาส์.
- บุญมี แท่นแก้ว และอุดมลักษณ์ แท่นแก้ว. (2547). *พระสงฆ์*. กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์.
- ประยงค์ แสนบุราณ. (2557). *พระพุทธศาสนาเถรวาท*. ขอนแก่น: คลังน่านวิทยา.
- _____. (2559). *พระพุทธศาสนากับน่านลัทธิและปรัชญา*. ขอนแก่น: มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตโต). (2533). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์*. (พิมพ์ครั้งที่ 6). กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). (2546). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม*. (พิมพ์ครั้งที่ 12). กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- _____. (2552). *พุทธธรรม: ฉบับปรับปรุงและขยายความ*. (พิมพ์ครั้งที่ 11). กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระมหาดิศร ถิรสีโล. (2552). *พระพุทธศาสนาในอินเดียและต่างประเทศ*. กรุงเทพมหานคร: จงเจริญ.
- พุทธทาส อินทปัญโญ. (2555). *คู่มือมนุษย์*. กรุงเทพมหานคร: พิมพ์ดี.
- มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์. (2525). *พระไตรปิฎกและอรรถกถาแปล ฉบับมหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์ เล่ม 91*. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2546). *พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542*. กรุงเทพมหานคร: นามมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์.
- วศิน อินทสระ. (2558). *เทคนิคการเผยแผ่พระศาสนา*. กรุงเทพมหานคร: Canna graphic.

- วิทย์ วิศทเวทย์. (2553). ปรัชญาทรรศน์: พุทธปรัชญา. ใน *โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.*
- ส. ศิวลักษณ์. (2542). *ความเข้าใจในเรื่องพระรัตนตรัยจากมุมมองของ ส. ศิวลักษณ์.* กรุงเทพมหานคร: เรือนแก้วการพิมพ์.
- สนธยา พลศรี. (2545). *หลักสังคมวิทยา=Principle of sociology.* กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์.
- สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส. (2557). *พุทธประวัติ เล่ม 1.* (พิมพ์ครั้งที่ 56). กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- สุขาว์ พลอยชุม. (2539). *สารานุกรมพระพุทธศาสนา ประมวลจากพระนิพนธ์ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส.* (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- สุพัตรา สุภาพ. (2545). *สังคมวิทยา.* (พิมพ์ครั้งที่ 4). กรุงเทพมหานคร: ไทยวัฒนาพานิช.
- เสฐียร พันธรัชนี. (2526). *ศาสนาเปรียบเทียบ.* (พิมพ์ครั้งที่ 3). กรุงเทพมหานคร: ผดุงวิทยาการพิมพ์.
- Biddle, B.J. (1986). Recent developments in role theory. *Annual review of sociology*, 12(1), 67-92.
- Bierstedt, R. (1957). *The social order.* New York: McGraw-Hill.
- Biesanz, J. & Biesanz, M. (1969). *Introduction to sociology.* Cliffs, N.J: Prentice-Hall.
- Broom, L., & Selznick, P. (1968). *Sociology: a text with adapted readings.* New York: arper & Row, Publishers, Incorporated.
- Goffman, E. (1961). *Encounters.* Indianapolis: Bobbs-Merrill.
- Linton, R. (1936). *The study of man: an introduction.* New York: D. Appleton-Century.
- Phillips, S. B. (1969). *Sociology: social structure and change.* New York: Macmillan.
- Rocheblave-Spenlé, A. M. (1972). In *Encyclopedia of psychology.* New York: The Seabury.
- Schaefer, T.R. (2004). *Sociology: a brief introduction.* New York: The McGraw-Hill.
- Scott, J., & Marshall, G. (Ed.). (2009). *A dictionary of sociology 3rd ed. Rev.* New York: Oxford University.
- Turner, H. J. (1994). *Sociology: concepts and uses.* New York: McGraw-Hill.